

İSLAMÎ FİNANSTA KURUMSAL YÖNETİM

Fıkhi Uygunluğu Sağlamaya Yönelik Yapı ve Süreçler

Bilal Soysal

Bilal Soysal, *İslamî Finasta Kurumsal Yönetim: Fıkhi Uygunluğu Sağlamaya*
Yönelik Yapı ve Süreçler

Editör: Necmettin Kızılkaya
Yayına Hazırlayan: Mehmet İlkey Çiftci
Musahhih: Nurettin Ürün

Tasarım: Seyfullah Bayram

Baskı: Sarıyıldız Ofset – Sertifika No.: 23593
İvedik Ağaç İşleri San. Sit.
1354. Cad. 1358. Sok. No.: 31 Ostim / Ankara
1. Baskı: İstanbul, 2021
ISBN: 978-625-7015-68-4 | EISBN: 978-625-7015-69-1

© İktisat Yayınları, 2021
Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar
dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Aziz Mahmut Hüdayi Mh., Türbekapı Sk. No:13, 34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: +90 (216) 532 63 70
www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadı Araştırma Merkezinin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Soysal, Bilal
İslamî Finasta Kurumsal Yönetim: Fıkhi Uygunluğu Sağlamaya
Yönelik Yapı ve Süreçler
1. Baskı, xii + 236 s., 13.5 x 21 cm
Kaynakça var.
ISBN: 978-625-7015-68-4 | EISBN: 978-625-7015-69-1
1. Kurumsal yönetim 2. Fıkhi Uygunluk 3. İslamî Finans Kuruluşları

Bu kitap İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Uygulama ve
Araştırma Merkezi (İSİFAM) ile işbirliği içerisinde yayına hazırlanmıştır.

**İSLAMÎ FİNANSTA
KURUMSAL YÖNETİM**
**Fıkhi Uygunluğu Sağlamaya Yönelik
Yapı ve Süreçler**

Bilal Soysal

iktisat
yayınları

İslamî Finans Dizisi

Bu dizide, İslamî finans ile ilgili güncel eserlere yer verilmektedir. Dizide İslam ekonomisi, İslamî finans ilkeleri, İslam ticaret hukukunun temel özellikleri, İslamî finans kuruluşlarının felsefesi, modelleri ve araçları olmak üzere geniş bir yelpazede kitaplar yer almaktadır.

Dizide Yayınlanan Diğer Kitaplar

Muhammad Ayub, *İslamî Finansı Anlamak*

Mehmet Saraç, *Finans Teorisini Yeniden Düşünmek*

Zeyneb Hafsa Orhan, *Katılım Bankacılığındaki Kar-Zarar Ortaklığı*

Enstrümanlarının Risk Analizi

Fatih Kazancı, *Merkez Bankaları ve Faizsiz Bankacılık*

Angelo M. Venardos, *İslamî Finans ve Bankacılıkta Güncel Meseleler*

Batuhan Buğra Akartepe, *Alacak Satımı Uygulamaları ve Analizi: Varlık Yönetim Şirketi Örneği*

Nazan Lila, *Katılım Bankalarının Murâbaha İşlemlerinde Malın Teslimi: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme*

İsmail Cebeci, *İslam İktisadında Murâbaha: Modern Literatürdeki Tartışmalar*

Serdar Özalp, *Borsada Açığa Satış: İslam Hukuku Açısından Bir Değerlendirme*

Ömer Faruk Tekdoğan, *İslâm İktisadı Açısından Kaydi Para ve Kısmi Rezerv Bankacılığı*

Malik Sayan, *Küresel Finans Krizi ve Katılım Bankaları: Asimetrik Bilgi Teorisi Çerçevesinde Ampirik Bir Değerlendirme*

Bilal Soysal

1979 yılında Sivas'ta doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Sivas'ta tamamladı. 2002 yılında Erciyes Üniversitesi Matematik Bölümünden mezun oldu. 2016 yılında Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans Bölümü bitirdi. 2019 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Programını yüksek lisansını tamamladı. 2006 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nda (BDDK) Bankacılık Uzman Yardımcısı olarak başladığı görevini hâlihazırda Bankacılık Başuzmanı olarak sürdürmektedir.

İçindekiler

Kısaltmalar	ix
Önsöz	xi
Giriş	1
1. İslami Açıdan Kurumsal Yönetim	17
2. Fıkhi Uygunluğa Dair Yapı ve Süreçler	43
3. Uluslararası Standartlar	71
4. Ülke Düzenlemeleri	133
Sonuç	193
Notlar	201
Kaynakça	223

Kısaltmalar

AAOIFI	: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions
ACE	: Advisory Committee of Experts
BAE	: United Arab Emirates
BCBS	: Basel Committee on Banking Supervision
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
BNM	: Bank Negara Malaysia
BOFIA	: Banks and Other Financial Institutions Act
CBB	: Central Bank of Bahrain
CBMA	: Central Bank of Malaysia Act
CBN	: Central Bank of Nigeria
CEO	: Chief Executive Officer
CSB	: Central Shariah Board
CSBIB	: Central Shariah Board for Islamic Banks of Bangladesh
DIEDC	: Dubai Islamic Economy Development Centre
FRACE	: Financial Regulation Advisory Council of Experts
G20	: Group of 20 Countries

GSIFI	: Governance Standard for Islamic Financial Institutions
HCU	: The Higher Council of Ulemas
HSA	: The Higher Sharia Authority
HSCC	: Higher Shariah Control Commission
HSSA	: The High Sharia Supervisory Authority
IFSA	: Islamic Financial Services Act
IFSB	: Islamic Financial Services Board
IIA	: The Institute of Internal Auditors
NSB-UIC	: National Sharia Board of Indonesian Ulema Council
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
SAC	: Shariah Advisory Council
SAMA	: Saudi Arabian Monetary Authority
SBP	: State Bank of Pakistan
SBP-IBD	: State Bank of Pakistan - Islamic Banking Department
SG	: Shariah Governance
SGF	: Shariah Governance Framework
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği

Önsöz

Bu kitabın yazılmasındaki amaç, İslamî finans kuruluşlarının fıkhi uygunluk yönetim sistemlerinin kurumsal yönetim çerçevesinde analiz edilmesi, bu konudaki uluslararası standartların ve ülke düzenlemelerinin karşılaştırılması ve mevcut resmin ve ülkemizin durumunun ortaya koyulmasıdır.

Kurumsal yönetim, günümüzde özellikle finans kuruluşları için son derece önemli bir kavram haline gelmiştir. Buna rağmen, İslamî kurumsal yönetim ve İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetimi konuları üzerine yapılmış Türkçe çalışmalar son derece sınırlıdır. Yaptığımız mukayese odaklı çalışmanın, bu alanda başvurulabilecek bir kaynak olduğuna inanmaktayım.

Çalışma kapsamında, öncelikle kurumsal yönetime dair İslami bakış açısı ortaya konulmuş; İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetim sistemi, kurumsal yönetim çerçevesinde ele alınmıştır. Müteakiben, konuya ilişkin uluslararası standartlar ve ülke uygulamaları ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Kitabın konusunu ilgilendiren alanlarda Türkçe kaynakların sınırlı olması yoğun bir çeviri çalışması yapmayı gerektirdi.

Dolayısıyla kitabın hazırlık sürecinin en az yarısını çeviri yapmanın oluşturduğunu söyleyebilirim.

Bu kitap 9 Eylül 2019 tarihinde İstanbul’da yaptığımız “İslami Finans Kuruluşlarında Fıkhi Uygunluk Yönetimi” başlıklı yüksek lisans tezimize dayanmaktadır.

Kitabı hazırlamamda verdiği desteklerden dolayı Doç. Dr. Abdullah DURMUŞ’a ve Doç. Dr. Necmettin KIZILKAYA’ya, yetişmemde emeği geçen annem ve babama, her durumda olduğu gibi tez yazım sürecinde de sabır ve desteğini esirgemeyen kıymetli eşime ve biricik oğluma teşekkür ederim.

İstanbul, 2021

Bilal Soysal

Giriş

İktisadi alan, toplumsal yaşamın maddi temelini teşkil eden kısmı olarak, toplumsal ve bireysel yaşamın devamlılığını sağlayan mal ve hizmetlerin üretime ve tüketime hazır duruma getirilmesi yolu ile ihtiyaçları karşılamakta, iktisadi alana ilişkin davranışlar ve kurallar iktisadi sistemi oluşturmaktadır. İktisadi davranışların birçok etmeni vardır ve bireylerin hayat görüşü ve yaşam tarzlarından bağımsız karaktere sahip olmadığı açıktır. Dinî kurallar da iktisadi davranışı yönlendiren ahlaki değer ölçütleri ve sosyal kurallar arasında yer almaktadır¹ ve bu yönüyle iktisadi sistemin insanın diğer alanlardaki kabul ve fiillerinden bağımsız olmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla İslam iktisadı değerlerden arınmış ya da tarafsız olmayıp, İslam dininin inanç esasları ile evren ve hayata ilişkin temel görüşleri ekseninde şekillenmiştir.² Zira İslam, insan hayatının bütün yönlerini kapsayan bir dindir.

Günümüzde hâkim olan iktisadi sistemler, insan varlığının ah-lâkî boyutunu ihmal etmekte ve temel olarak bireysellikten/bencilikten kaynaklanan sorunları çözmeye çalışmaktadır. İslam iktisadı bencilliği baskılamakta ve toplumsal değerleri ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle mevcut iktisat sistemlerine üstün bir alternatif olarak görünmektedir.³

İslam dini, bir taraftan üretimde sermayenin belirleyiciliğini sınırlamakta ve servetin kullanılması suretiyle çalışanların emeğinin sömürülmesine karşı çıkmakta, diğer taraftan kâr etmeyi ve özel mülkiyeti reddetmemektedir. Dolayısıyla İslam, toplumun bütününe refahına ve mutluluğuna hizmet eden ilkelere dayanmayan kapitalizm ve sosyalizmden farklı bir paradigma ortaya koymaktadır.⁴ Örneğin İslam’a göre insanın varlık sebebi ibadettir.⁵ İbadet ise Allah’ın razı olacağı işleri yapmayı ifade etmektedir⁶ ve bu nedenle kapitalizmin her davranışını menfaatlerin belirlediği insan modeli olan “homo-economicus” görüşü, İslam’a tamamıyla terstir.⁷

İslam iktisadının amaçları; İslam dininin ahlâkî normları çerçevesinde ekonomik refahın, evrensel kardeşliğin ve adaletin, gelir dağılımında hakkaniyetin ve sosyal refah bağlamında bireysel özgürlüğün sağlanması şeklinde sıralanabilir.⁸ İslam iktisadı, ulaşmak istediği amaçlar ve bu amaçlara ulaşmak için uyguladığı yöntemler açısından gerçekçilik ve ahlakilik olmak üzere iki temel özelliğe sahiptir. İnsanın realitesi ve kapasitesiyle uyuşan amaçlara sahiptir.⁹ Bu bağlamda İslam, iktisadi ilkeleri insanın bulunduğu toplumun mevcut sosyal, kültürel, tarihsel, siyasal vb. öğelerini dikkate alarak uygulamayı hedeflemektedir.¹⁰

İslam iktisadı ile ilgili bilgilerin yerleştirileceği çerçeveyi belirleyen en önemli unsur adalettir. Adalet kelime anlamıyla denge demektir. İslam iktisadı, bireycilik ve toplumculuk arasında bir denge gözetmektedir.¹¹ İslam iktisadının üç temel ilkesi; çok yönlü (karma) mülkiyet, belirli sınırlar dahilinde ekonomik özgürlük ve sosyal adalettir.¹² Bunlar, İslam iktisadını aynı zamanda diğer iktisadi sistemlerden ayırmaktadır.¹³

İslam iktisat düşüncesi kapitalist ve sosyalist düşüncelerden farklı olarak hem bireysel mülkiyeti, hem toplumsal mülkiyeti ve hem de devlet mülkiyetini kabul etmektedir. Üç mülkiyetin

kapsamları kesin bir şekilde belirlenmemiş, ihtiyaç ve koşullara bağlı olarak belirli ilkeler ışığında şekillenmeye bırakılmıştır.¹⁴ İslam'da mutlak mülkiyet Allah'ındır. Bireysel mülkiyet, Allah'ın insanlara emaneten verdiği bir haktır ve mülkiyetindeki varlıklar insan için bir imtihan vesilesidir. Bu bağlamda İslam'da özel mülkiyet hakkı kabul edilmekle birlikte, insana mülkiyetindeki varlıkları istediği her şekilde tasarruf etmesine izin verilmemekte, örneğin toplumun menfaati söz konusu olduğunda özel mülkiyete müdahale edilebilmektedir.¹⁵

İslam'da bireylere verilen iktisadi özgürlük, ahlaki ve manevi değerlerle sınırlanmıştır.¹⁶ Bu bağlamda İslam bir taraftan faiz, tekelleşme gibi iktisadi ve sosyal dengeyi bozan unsurları yasaklarken diğer taraftan kamu menfaatini korumak maksadıyla bireylerin iktisadi davranışlarına müdahale etmektedir.¹⁷ İslam'da üretimi, ticareti ve tüketimi yapılamayacak şeyler belirlenmiş ve Müslümanların hangi sınırlar dahilinde hareket edeceği ortaya konulmuştur. İslam'a göre herhangi bir üretimin birincil hedefi, hayatın korunmasına yönelik mal ve hizmetlerin tedarik edilmesidir. Makul bir kar elde etme, yalnızca ikincil hedeftir ve kar elde etme yöntemleri, çeşitli ilke ve kurallarla sınırlandırılmıştır. Tüketim ise aşırı ve bencil şekilde değil ölçülü olmalıdır. Müslümanlar için tüketimin ana hedefi hayatı koruyacak kadar harcama zorunluluğunu yerine getirme şeklinde belirlenmiş, lüks mal ve hizmetlere aşırı harcama yapmak yasaklanmıştır.¹⁸

Sosyal adalet İslam iktisadının temeli ve en önemli ilkesidir.¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de servetin zenginler arasında dolaşan bir güç olmaması gerektiği ifade edilmektedir.²⁰ Sosyal adaletin gerçekleştirilmesi noktasında en önemli iki etmen zekât yükümlülüğü ve faiz yasağıdır.²¹ Bunların yanında İslam'da israf ve ihtikârın yasaklanması ve her türlü infakın teşvik edilmesi gibi ilke ve kurallar, adil gelir dağılımının ve sosyal adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır.²²

İslam iktisadının bir parçası olan İslamî finans, genel manada finansal işlemlerin İslamî ilke ve kurallar dahilinde uygulandığı sistemi ifade etmektedir.²³ İslamî finansın temel ilkelerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:²⁴

- Faizin her türlüşü yasaktır.
- Para bir mal değİL; bir değİşim aracı, tasarruf/biriktirme aracı ve ölçü birimidir. Satın alma gücünü temsil eder ve herhangi bir verimli faaliyet olmadan satın alma gücünü arttırmak için kullanılamaz. Servetin ticaret ve ortaklık yoluyla oluşması esastır.
- Risk paylaşımı esastır. Faiz yasak olduğu için, fon sağlayanlar alacaklıdan ziyade yatırımcı hüviyetindedir.
- Spekülatif davranışlar yasaktır. İslam aşırı belirsizlik (garar) ve kumar içeren işlemleri yasaklamıştır.
- İstifçilik, fiyat manipölasyonu, rüşvet, kara para aklama gibi piyasa düzenini bozan davranışlar yasaktır.
- İslam hukukuna göre geçerli olan sözleşmelerin hükümlerine riayet etmek zorunludur. Bu şekilde asimetrik bilgi ve manevi zarar riskinin azaltılması amaçlanmıştır.
- Yalnızca İslam hukukuna uygun faaliyetlerde bulunulabilir. Örneğın alkol veya kumar ile uğraşan bir işletmeye yatırım yapılması yasaktır.
- Sosyal adalet gözetilmelidir. Haksızlığa ve sömürüye yol açan her türlü işlem yasaktır.

İslamî finansın başlangıcı Hz. Muhammed dönemine kadar uzanmakla birlikte modern manada İslamî finansın ilk örnekleri 19. yüzyılın sonlarında görölmüştür. 1890'lı yıllarda Hindistan'ın güneyinde bir grup Müslüman, bağışçılardan aynı ve nakdi fon toplayarak fakirlere faizsiz finansman sağlamak için bir sosyal

yardım derneği kurmuştur. Bundan sonra 1960'a kadar olan dönemde Müslüman âlimler İslamî finansın teorik altyapısına katkıda bulunacak çalışmalar yapmışlardır. Bu bağlamda 1953 yılında İslam iktisatçıları mudârebe ve vekâlet akitlerine dayalı bir faizsiz bankacılık tanımı getirmişlerdir. 1963 yılında, ünlü sosyal aktivist Ahmed el-Neccar tarafından Mısır'da kurulan Mît Ghamr Yerel Tasarruf Bankası ilk modern İslamî banka olarak kabul edilmektedir.²⁵ Aynı dönemde, Müslümanların ticari bankaların yaptığı faizli işlemlere bulaşmadan Hac farızası için para biriktirmelerini sağlamak üzere Hacılar Tasarruf Kurumu kurulmuş ve bu yapı, 1969'da Hacılar Yönetim ve Fon Kuruluna (Lembaga Tabung Haji) dönüştürülmüştür.²⁶ Kamuya ait ilk İslamî banka olan Nasir Sosyal Bankası 1971'de Mısır'da, özel sektörün önemli bir adımı olan Dubai İslam Bankası ise 1975'te Birleşik Arap Emirlikleri'nde (BAE) kurulmuştur. 1975 yılında Müslüman ülkelerin iktisadi kalkınmalarını teşvik etmek ve bu amaçla İslamî ilke ve kurallara uygun finansman sağlamak üzere merkezi Cidde'de bulunan İslam Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank-IDB) kurulmuştur. 1970'li yıllar petrol gelirleri sebebiyle Müslüman ülkelerin fonlarına olan talebin arttığı bir dönem olmuştur. 1980'li yıllarda İran, Pakistan ve Sudan finansal sistemlerini İslamî ilke ve kurallara uygun hale getirme kararı alırken, Malezya, Bahreyn, Türkiye gibi ülkeler konvansiyonel finans sistemine alternatif olarak İslamî finans sistemlerini de kurmaya başlamıştır.²⁷ 1990'lı yıllarda İslamî finansı tabana yaymak amacıyla İslamî bankacılık ile konvansiyonel bankacılık hesapları ayrı tutulması şartıyla, geleneksel bankaların, mevcut birimlerini kullanarak İslamî bankacılık hizmetleri sunmasını ifade eden İslamî pencere uygulamaları başlamış ve Malezya bu politikayı benimseyen ilk ülke olmuştur.²⁸ İslamî finansın tekafül ve sermaye piyasalarının oluşmaya başlaması da 1990'lı yıllara tekabül etmektedir. 2000'li yıllara gelindiğinde Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da İslamî

finans uygulamaları görülmeye başlamış ve İslami finansın küreselleşmesi süreci hızlanmıştır.²⁹ 2019 yılı itibarıyla İslami finansal hizmetler sektörünün dünyadaki toplam büyüklüğü 2,44 trilyon dolara ulaşmış durumdadır.³⁰

Ülkemizde İslami finansa ilişkin ilk örneğin 1975 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın (DESİYAB) kar ortaklığı esasına göre yürüttüğü faaliyetler olduğu söylenebilir. Bununla birlikte İslami finans sektörünün oluşturulması adına ilk adım, "özel finans kurumları"nı düzenleyen 16 Aralık 1983 tarihli ve 7506 sayılı Kararname ile atılmıştır.³¹ Söz konusu Kararname'nin çıkarılması sonrasında Türkiye'deki ilk İslami finans kuruluşu 1984 yılında kurulan Albaraka Türk Özel Finans Kurumu olmuştur. Aynı yıl Faisal Finans Kurumu'nun kurulmasını takiben 2000'li yıllara kadar olan dönemde Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu, Anadolu Finans Kurumu, İhlas Finans Kurumu ve Asya Finans Kurumu İslami finans sektörüne girmişlerdir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile özel finans kurumları "katılım bankası" unvanı alması, Türkiye'de İslami bankacılık sektörünün büyümesi noktasında itici güç olmuştur. Buna ilaveten kamunun katılım bankacılığı sektörüne girme politikası doğrultusunda, 2015 yılında Ziraat Katılım Bankasının, 2016 yılında Vakıf Katılım Bankasının ve 2019 yılında Emlak Katılım Bankasının³² faaliyete geçmesi, sektörde çeşitliliği ve rekabeti artırıcı adımlardır. İslami finans sisteminin bankacılık dışındaki sektörleri olan İslami sigortacılık (tekafül) ve İslami sermaye piyasaları 2009 yılından itibaren gelişmeye başlamıştır. İslami sigortacılık uygulamaları Türkiye'de 2009 yılında başlamış fakat sektörün yasal altyapıya kavuşması 20 Eylül 2017 tarihinde yürürlüğe giren "Katılım Sigortacılığı Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" ile gerçekleşmiştir. 2010 yılında Kira Sertifikaları Tebliğinin çıkarılması, Türkiye'de İslami sermaye piyasasının oluşması yönünde atılmış en önemli adımdır.

Kitabın Konusu ve Literatür Taraması

Genel olarak bakıldığında, İslamî finansı da kapsayan İslam iktisat sistemi, nihai amacı adil ve uyumlu bir sosyal düzen tesis etmek ve bunu korumak olan kurallara dayalı bir sistemdir. Bu kurallar, iktisadi sistemin bütün taraflarının kendi seçimlerine ve eylemlerine karar verirken dikkate aldıkları ve sosyal düzeni bozmadan neler yapabileceklerini belirleyen kısıtlamalardır. Söz konusu kurallar, menfaat çatışmalarını önlemeye, farklı amaçları uzlaştırmaya ve işbirliğini özendirmeye hizmet etmektedir. Kurallara uyulmaması meşru otoritenin müdahalesi ve düzeltici tedbirler alması için gerekçe oluşturur.³³

İslam'da, bir kuruluştan beklenen davranış, müslüman bir bireyden beklenen davranıştan farklı değildir. Kuruluşun kendisi bilinç sahibi olmadığından, yöneticilerinin davranışı kuruluşun davranışı olmaktadır ve kuruluş, müslüman bireyden beklenen ahlâkî yükümlülöklere tabidir. Sonuç olarak, kuruluşun davranışının İslam hukuku ilke ve kurallarına uymasını sağlama ve kuruluşu yalnızca sahipleri değil tüm paydaşları adına bir emanetçi olarak yönetme görevi, yöneticilere düşmektedir. Karar alma ve uygulama noktasında davranışları İslamî ilke ve kurallara tamamiyle uygun olan müslümanların bulunduğu ideal durumda, optimal yönetim kendiliğinden sağlanacaktır. İdeal durumdan sapmanın kaçınılmaz olduğu bir dünyada ilgili tarafların haklarının korunmasını ve ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasını sağlamak için kurumsal düzenlemeler yapılması gerekmektedir.³⁴

Gün geçtikçe iktisadi hayatın gelişmesi ve finansal araçların çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması İslamî finans konusunda kuralların detaylandırılmasını ve gerektiğinde içtihat yoluyla ilave kuralların belirlenmesini zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla İslamî finans dendiğinde mevcut olanlar yanında süreç

içerisinde içtihat yoluyla belirlenen fıkhi ilke ve kurallar çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin anlaşılması gerektiğini söylemek mümkündür. İşte bu dinamik yapı ve süreçte duruma uygun fıkhi ilke ve kuralların belirlenmesi ve bunlara uyumun sağlanması ve denetlenmesi, genelde İslamî kriterlere uygun çalışan bütün kuruluşlar özelde ise İslamî finans kuruluşları için gereklidir. Dolayısıyla İslamî finans kuruluşlarının yukarıda sözü geçen kurumsal düzenlemelere ihtiyacı vardır.

İslamî finans kuruluşlarının ihtiyaç duyduğu kurumsal düzenlemelerin temel konusu literatürde “Shariah Governance System” başlığı altında ele alınan fıkhi uygunluk yönetim sistemidir. IFSB, fıkhi uygunluk yönetim sistemini “İslamî finans kuruluşlarının; ilgili fıkhi kararların alınması, bu kararların kuruluş içinde ilgili birim ve kişilere iletilmesi, uygulanmasının sağlanması ve uygulamanın denetlenmesi süreçlerinin etkin ve bağımsız şekilde gözetimini sağlayan kurumsal ve organizasyonel düzenlemeler seti” şeklinde tanımlamaktadır.³⁵ Fıkhi uygunluk yönetim sistemini, Hz. Muhammed’in, İslam’ın iktisadî hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını görmek için bizzat pazar teftişlerine çıktığı ve gayrimeşru davranışlarda bulunanlara gerekli uyarıları yapması temeline dayanan ve daha sonra genel ahlâkı ve kamu düzenini korumakla görevli bir müessese olarak ortaya çıkan “hisbe”³⁶ ile ilişkilendirmek mümkündür. Bununla birlikte hisbe sadece dışarıdan gözetim ve denetimi temsil ettiği için yukarıda belirtilen fıkhi uygunluk yönetim sistemi ile tam olarak örtüşmemektedir.³⁷ Modern zamanda dışarıdan fıkhi uygunluk yönetimine benzer bir örnek olarak 20. yüzyılın hemen başında Mısır’da bazı bankaların ve tasarruf fonlarının yaptığı işlemlerin faiz olduğu ve bunun da fıkhi ilke ve kurallara aykırı olduğunun Mısır’daki İslam hukukçuları tarafından deklare edilmesi verilebilir.³⁸ Fıkhi uygunluk yönetim sisteminin kuruluş içindeki uygulaması, İslamî bankalar nezdinde oluşturulan

fıkhi kurullar ile başlamış olup resmi olarak fıkhi kurula sahip olan ilk banka 1977 yılında kurulan ve 1979 yılında resmi olarak faaliyete başlayan Mısır Faysal İslamî Bankasıdır (Faisal Islamic Bank of Egypt). Bunu takiben dünyadaki diğer İslamî bankalar da bünyelerinde fıkhi kurullar oluşturmaya başlamıştır.³⁹ Fıkhi uygunluk yönetim sisteminin bir bütün olarak oluşturulması ve uygulanması sürecinin AAOIFI ve IFSB gibi organizasyonların bu konuda standart belirlemesi ve ülkelerin bu standartlara uyma inisiyatifleri ile başladığını söylemek mümkündür.

Türkiye’de faizsiz bankacılık ile başlayan İslamî finans faaliyetleri 1980’li yıllardan beri yürütülmekle birlikte, İslamî finans kuruluşlarının fıkhi uygunluk yönetim sistemi konusunda uzun bir süre resmi çalışma yapılmamıştır. 2013 yılında Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) işbirliği ile Ankara’da düzenlenen “Katılım Bankacılığı ve Faizsiz Finans Çalıştayı” sonrasında yayımlanan raporda, İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetim sistemine ilişkin bazı tespit ve çözüm önerilerine yer verilmiştir.⁴⁰ 2017 yılına gelene kadar ülkemizde İslamî finans kuruluşlarının fıkhi uygunluk yönetim sisteminin düzenlenmesine ilişkin herhangi bir gelişme olmamıştır. Katılım sigortacılığı alanında 2017 yılında çıkarılan yönetmelik bu konudaki ilk adımdır. 2018’de ülkemizde İslamî finans alanında önemli bir gelişme yaşanmış ve katılım bankaları için Türkiye Katılım Bankaları Birliği bünyesinde bir Danışma Kurulu oluşturulmuştur. Bunun sonrasında, yürütülen çalışmalar neticesinde katılım bankaları ve faizsiz bankacılık faaliyetleri yürüten kalkınma ve yatırım bankalarının fıkhi uygunluk yönetim sistemlerini düzenleyen “Faizsiz Bankacılık İlke ve Standartlarına Uyuma İlişkin Tebliğ” yayımlanmıştır.⁴¹ Tebliğin yürürlüğe girdiği 2019 yılına kadar olan dönemde, katılım bankaları kendi inisiyatifleri ile fetva/danışma kurullarını oluşturmuş ve bu kurullar, fıkhi

uygunluk yönetiminin icrasını gerçekleştirmişlerdir.⁴² Bununla birlikte danışma kurullarının fonksiyonu konusunda katılım bankalarının yaklaşımları farklılık arz etmiştir.⁴³ Ayrıca katılım bankaları, fıkhi uygunluk yönetim sistemine ilişkin iç düzenleme yapma, banka ana sözleşmesinde fıkhi danışma komitesine yer verme, fıkhi danışma komitesinin ürün geliştirme sürecine katkı sağlaması gibi hususlarda farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Diğer taraftan kurulun çalışma usul ve esaslarının belirlenmesi ve kararlarının kamuoyuna açıklanmaması katılım bankalarının uygulamadaki eksikliklerindendir.⁴⁴

İslami finans sektöründe yaşanan bazı vakalar, fıkhi uygunluk yönetim sisteminin önemini ortaya koymaktadır. Örneğin 2007 yılında, dünya çapında bir ilim adamı olan Pakistan'lı Muhammed Takî El-Osmânî'nin Körfez Bölgesindeki sukûkların⁴⁵ %85'inin İslam hukuku kurallarına uymadığını ifade etmesi, sukûk ihraçlarını etkilemiş ve kamuoyunun mevcut sukûkların İslami açıdan meşruiyetine ilişkin güvenini sarsmıştır.⁴⁶ Başka bir örnek 1990'lı yıllarda yaşanmıştır. İngiltere'de Uluslararası Kredi ve Ticaret Bankası'nın (Bank of Credit and Commerce International-BCCI) emtia yatırımlarında kullanmak üzere bazı İslami bankalardan temin ettiği fonları, fıkhi uygunluk yönetim sisteminin yetersizliği nedeniyle gerçekte emtia sözleşmeleri yapmayarak İslam hukuku kurallarına uygun olmayan şekilde değerlendirdiğinin anlaşılmasıdır.⁴⁷

Türkiye'de Hazine Müsteşarlığının ihraç ettiği "Gelire Endeksli Senet (GES)"'lerin İslami açıdan meşru olduğuna dair görüş⁴⁸, katılım bankalarını bu senetleri alıp bir süre hesaplarında tuttukten sonra 2012 yılında değiştirilmesi⁴⁹, bir taraftan katılım bankalarını zor durumda bırakırken⁵⁰ diğer taraftan katılım bankalarının ve dolayısıyla İslami finans sektörünün itibarı noktasında toplum nezdinde olumsuz algılara neden olmuştur.⁵¹ Bu vaka, İslami finasta fıkhi uygunluk yönetim sisteminin rolünün

ve kurumsal yönetim anlayışı içinde işleminin önemini ortaya koymaktadır.

Bu öneme rağmen, İslamî kurumsal yönetim ve İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetim sistemi konuları Türkçe akademik çalışmalarda yeterince ele alınmamış olup bu konuda sınırlı sayıda çalışma mevcuttur. Bu nedenle kitabımızın Türkçe literatüre önemli katkı sağlayacağı ve ülkemizin konuyla ilgili yürüttüğü çalışmalara yol gösterici bir kaynak olacağı değerlendirilmektedir.

Bu kitapta, “İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetim sistemi” ele alınmıştır. Bütün finans kuruluşları, kuruluşlarından kapanışlarına/tasfiyelerine kadar olan süreçte bulundukları ülkelerin hukuk sistemine, kurallarına, ilgili mevzuatına uygun şekilde hareket etmek ve bunun için de birtakım kurumsal yapı ve süreçler tesis etmek durumundadır. Bu bağlamda İslamî finans kuruluşlarının ayırt edici niteliği, İslamî hukukunun ilgili ilke ve kurallarına da uygun şekilde faaliyet göstermeleridir. Dolayısıyla söz konusu ilke ve kurallara uyumu sağlayacak yapı ve süreçlerin varlığı gereklidir. Bununla birlikte konuya ilişkin olarak, uluslararası standartlarda farklı yaklaşımların söz konusu olduğu, ülkelerin de uygulamalarının yeknesaklık arz etmediği görülmektedir. Bu tespitlerden hareketle, ilgili uluslararası standartlar ve ülke uygulamaları mukayeseli olarak incelenmiş ve ideal yaklaşım ve uygulamalar ortaya konulmuştur.

Konuya ilişkin literatür taraması sürecinde konu hakkında kaynakların kahir ekseriyetle İngilizce olduğu anlaşılmıştır. Türkçe kaynaklardan konuyu ele alan sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmüştür ve bu çalışmaların hemen hepsi, Türkiye’de İslamî finans kuruluşlarının fıkhi uygunluk yönetimine ilişkin yasal düzenlemenin yapılmasından önce hazırlanmıştır. Söz konusu çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Lale Şağbanşua, “İslamî Finans Kurumlarında İslamî Danışma Kurulları: Türkiye İçin Model Önerisi”
- Necmeddin Güney, “İslamî Finasta Şer’i Yönetim Uygulamaları ve Konuyla İlgili Tartışmalara Genel Bir Bakış”
- Yusuf Dinç, “Katılım Bankalarının Danışma Kurullarının Kurumsal Yönetim Unsuru Olarak Değerlendirmesi”

Şağbanşua, doktora tezi olan çalışmasında, fıkhi uygunluk yönetim sistemine kapsamlı bir yaklaşım yerine yalnızca fıkhi danışma komitesine odaklanmıştır. Çalışmada İslamî finans kuruluşlarında fıkhi danışma kurullarına ilişkin olarak bazı ülkelerin benimsediği modellere yer verilmiştir. Daha sonra Türkiye’deki katılım bankalarının yöneticileriyle yapılan yüzyüze görüşmelerin sonuçları analiz edilerek Türkiye’de herhangi bir mevzuat çalışmasının olmadığı dönemde Türkiye için model önerisi sunulmuştur.

Güney’in makale formundaki çalışmasında ise fıkhi uygunluk yönetim sistemi daha bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Konunun daha ziyade ilgili uluslararası standartlar çerçevesinde aktarıldığı çalışmada, söz konusu standartlar mukayeseli olarak incelenmemiş ve konuya ilişkin ülke uygulamalarına sınırlı şekilde değinilmiştir. Akabinde konuyla ilgili problemler ve tartışmalı hususlar başlıklar altında verilmiş ve çeşitli tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

Dinç’in makale formundaki çalışması, Şağbanşua’nın çalışmasına benzer şekilde fıkhi danışma kurullarına odaklanmış ve fıkhi danışma kurulları kurumsal yönetim bağlamında ele almıştır. Çalışmada ayrıca dünya örnekleri ışığında Türkiye’de fıkhi danışma kurullarına ilişkin bazı önerilere yer verilmiştir.

Konu hakkındaki İngilizce çalışmaların en önemlilerinden biri, Zulkifli Hasan tarafından yapılan “Shariah Governance in

Islamic Financial Institutions in Malaysia, GCC Countries and the UK” başlıklı doktora tezidir. Konuyu kapsamlı şekilde ele alan çalışmanın temel özelliği; anket, görüşme ve doküman incelemeleri yoluyla İslamî finans ekollerinin fıkhi uygunluk yönetimine olan yaklaşımlarının karşılaştırılmasıdır. Hasan, fıkhi uygunluk yönetimine ilişkin modelleri belirleyerek ülkeleri bu modeller çerçevesinde kategorize etmiştir.

Diğer taraftan literatürde, kitabımızın muhtevasını tam olarak kapsamasa da alt bölümlerini ilgilendiren çeşitli akademik çalışmalar da mevcuttur. Söz konusu çalışmalardan en önemli olanların isimlerine kitabımızın muhtevasını özetlendiği aşağıdaki paragraflarda yer verilmiştir. İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetiminin, kurumsal yönetimin bir parçası olması nedeniyle, kitabımızda öncelikle kurumsal yönetim kavramı açıklanmıştır. Daha sonra kurumsal yönetime, İslamî bakış açısı ortaya konulmuş ve konvansiyonel ve İslamî kurumsal yönetim yaklaşımları çeşitli başlıklar altında mukayese edilmiştir. Kitabımızın ilk bölümünde yararlanılan en önemli kaynaklar şunlardır:

- Muhammad Umar Chapra, “Islam and the Economic Challenge”
- Muhammad Umar Chapra and Habib Ahmed, “Corporate Governance in Islamic Financial Institutions”
- Zamir Iqbal and Abbas Mirakhor, “Stakeholders Model of Governance in Islamic Economic System”
- Asyraf Wajdi Dusuki, “Corporate Governance and Stakeholder Management: An Islamic Perspective”
- Abdussalam Mahmoud Abu-Tapanjeh, “Corporate Governance From the Islamic Perspective: A comparative analysis with OECD principles”

Kitabın ikinci bölümünde İslamî finans kuruluşlarında kurumsal yönetim sistemi ele alınmış ve fıkhi uygunluk yönetiminin kurumsal yönetim içindeki yeri ve önemi vurgulanmıştır. Aka-binde İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetim sisteminin unsurları başlıklar halinde açıklanmıştır. İkinci bölümde yararlanılan önemli kaynaklar şunlardır:

- Wafik Grais and Matteo Pellegrini, “Corporate Governance in Institutions Offering Islamic Financial Services – Issues and Options”
- Matthias Casper, “Sharia Boards and Sharia Compliance in the context of European Corporate Governance”
- ISRA, “Islamic Financial System: Principles and Operations”
- Zamir Iqbal and Abbas Mirakhor, “An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice”
- Zurina Shaffi, Supiah Salleh, Syahidawati Hj Shahwan, “Management of Shariah Non-Compliance Audit Risk in the Islamic Financial Institutions via the Development of Shariah Compliance Audit Framework and Shariah Audit Programme”
- Achene Lahsasna, Shahul Hameed Haji Mohamed Ibrahim & Datuk Syed Othman Alhabshi, “Shariah Audit: Evidence & Methodology in Islamic Finance”
- Necmettin Kızılkaya, “Modern Dönemde Faizsiz Bankacılık ve Fıkhi İşleyişi”

Kitabın üçüncü bölümünde, İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetim sistemine ilişkin uluslararası standartlara yer verilmiştir. Bu bağlamda fıkhi uygunluk yönetim sisteminin her bir unsuru için AAOIFI ve IFSB standartlarında yer alan hususlar açıklanmış ve böylece her iki standart grubunun mukayesesi

yapılarak yaklaşımları arasındaki fark ortaya konulmuştur. Bahse konu uluslararası standartlar tarafımızca İngilizce'den Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Kitabın son bölümünde, ülkelerin İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetim sistemine ilişkin düzenlemeleri mukayese edilmiştir. İslamî finans sisteminin ağırlığını İslamî bankacılığın oluşturması ve düzenlemelerin ortak paydasının İslamî bankalarda fıkhi uygunluk yönetim sistemine ilişkin olması nedeniyle ülkelerin bankacılık düzenlemeleri dikkate alınmıştır. Mukayeseye konu edilen ülkelerin seçiminde, 2017 Yılı Küresel İslamî Finans Raporu'nda (Global Islamic Finance Report-2017) İslamî finans sektörü aktif büyüklüğü yer alan ülkelerin yanı sıra İslamî finans kuruluşlarının fıkhi uygunluk yönetim sistemine yönelik düzenleme yapan ülkeler de göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda ülkelerin finansal otoritelerinin internet siteleri, raporları ve mevzuat bilgi sistemleri başta olmak üzere uluslararası kuruluşların raporları ve konuya ilişkin akademik çalışmalar taranmıştır. Bu aşamada, ortaya çıkan sonuçlar bir mukayese tablosu ile özetlenmiş ve tespit edilen dikkat çekici hususlar sıralanmıştır. Ülkemizin konuya ilişkin durumu da ortaya konulmuştur. Bu bölümde yararlanılan kaynaklar genellikle ülkelerin yaptıkları düzenlemelerdir.

Kitabımızda literatürdeki mevcut çalışmaları da göz önünde bulundurarak önemli bir eksikliği gidereceği düşünülerek mukayese odaklı bir yaklaşım gözetilmiştir. Bu bağlamda kitabımızda diğer çalışmalardan farklı olarak aşağıdaki hususlar son derece ayrıntılı şekilde mukayese edilmiştir:

- İslamî – konvansiyonel kurumsal yönetim
- İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetimine ilişkin AAOIFI - IFSB standartları
- İslamî finans kuruluşlarında fıkhi uygunluk yönetimine ilişkin ülke düzenlemeleri